

A történelemoktatás ideológiai aspektusai

Egy lehetséges értelmezés

„Tudjuk, hogy ugyan a megértés technikai eszközei gyarapodnak, valójában azonban egyidejűleg csökkennek a kölcsönös megértés lehetőségei...”

Alfred Weber: *Religion und Kultur* (Jena, 1912)

Anélkül, hogy nyelvfilozófiai problémákba bonyolódnék, szeretném megjegyezni, hogy Közép- és Kelet-Európának nemcsak a pontos határait illetően nincs még egyetértés a gazdaságtörténészek, a művelődéstörténetet vagy az életmódot, társadalomszerkezetet kutatók körében, hanem az alapvető filozófiai, történelmi, politikai szavaink értelmezése sem történt meg. Úgy vélem, az első jelentős lépés az európai népek integrációja felé az lehetne, hogy legalább a gyakran használt történelmi szakszavak értelmezését közösen elvégeznénk. Megfigyelhető ugyanis, hogy a szavak nemcsak az idő múlásával, az új nemzedékek szóhasználatában kapnak új és új jelentéstartalmat, hanem mást-mást érthet ugyanazon egy keleti vagy egy nyugati iskolázottságú ember, még akkor is, ha kortársak. (1) Ha csak a 19. és 20. század történelmi és politikai közgondolkodását meghatározó három ideológiai attitűdre: a nacionalizmusra, a szocializmusra és a liberalizmusra utalok, azt hiszem, máris érthetővé válik, miért tartom fontosnak ezt az elméleti alapvetést.

A nacionalizmus születése

A nacionalizmus, amely Napóleon hódításai után tudatosult az európai népekben, egykor nem jelentett sem többet, sem mást, mint a nemzet szeretetét, az egy nyelven beszélők kulturális és politikai önazonosság-tudatát. Ez a fogalom eleinte az akkor élő emberek mindennapi szokásaiban, kulturális igényeiben, egyszóval, a közgondolkodásban hatott és csak később, a polgárosodás kifejlődésével vált jelszóvá, tömegeket mozgósító politikai tényezővé. Az első nemzeti színházak Közép-Európában a 18. század végén jöttek létre. Az önálló nemzetállamot követelő politikai mozgalmak csak egy emberöltővel később, a 19. század elején. A nacionalizmus nem egy ütemben terjedt el minden nyelvi közösségben. Ezen eszmerendszer igazi megtestesítője a romantika korszaka, azé a stílusé, amely az eredetiségben, a hőskultuszban és a középkori történelem eseményeiben vélte felfedezni az új esztétikai értékeket. Ennek az esztétikai igénynek szükségszerű velejárója volt a népművészet felfedezése. Az európaiak a felvilágosodott klasszicizmus „univerzális” ízlésének tagadása által rádöbbentek, hogy mi, európaiak sokfélék vagyunk, noha vallásunk, ezért kultúránk is egy-gyökerű: zsidó-keresztény, illetve a reneszánsz óta: antik. A nemzetté formálódó népeket eleinte az őstörténet, az eredetmítosz foglalkoztatta, s

ahol hiányos az írott forrás, a hiányzó láncszemeket kipótolta az írói fantázia. A nemzetek születése: új mítoszok születése. Azt is mondhatnánk, hogy az addig antik-keresztény kultúrájú Európa a 19. században kezdi felfedezni harmadik forrását: saját nemzeti mítoszait. Lassan felváltja a rendiség „mi”-tudatát a társadalmi helyzettől teljesen független, nyelvi-kulturális közösségi tudatforma. A nemzet már nemcsak a nemeseiket, hanem az egy nyelven beszélők közösségét jelenti.

Mindebből láthatjuk, hogy a nacionalizmus a korai szakaszban progresszív, a demokratizálódást, a polgárosodást spontán, állami ráhatás nélkül elősegítő ideológia volt.

Hogyan lett ebből az ideológiából mára a politikai közbeszédben szitokszó?

A probléma bonyolultságára jellemző, hogy *Kiss Gy. Csaba* egy teljes könyvben tett kísérletet arra, hogy tisztázott fogalmakhoz segítsen hozzá bennünket:

„A magyar nemzeti tudat éppúgy ellentmondásokkal terhelt, mint a térség többi népéé. A magyar nemzetállam célkitűzése a 19. században együtt járt a nem magyar népek iránti türelmetlenséggel.

Nem lehetett egyértelmű, mi a magyar nemzet, kik alkotják, hiszen a klasszikus liberális magyar nemzetfogalom alapján – származásától, családnevétől, anyanyelvétől függetlenül – beletartozhatott mindenki, aki magyar állampolgár volt, s hiába volt példáulas nyitott, a hazai románok, szerbek, szlovákok éppen a nyitottságot sérelmezték benne, hogy tág teret ad az asszimilációnak. Ebben a nemzeti tudatban volt egy erős történelmi mozzanat, a középkori magyar birodalom vágyképe, amivel együtt járt bizonyos fölényérzet a szomszédos népekkel szemben.” (2)

A nacionalizmus mint történelmi és politikai ideológia

A nacionalizmus eszmeköréről számos tanulmány született, de soha sehol nem született olyan alapműve, amelyet az önmagukat nacionalistának valló társadalmi csoportok kanonizáltak volna, ezért van aztán, hogy értelmezése oly sokféle lehetett. Gyorsan „korszmévé” egyszerűsödött tehát, annál is inkább, mivel a vallásos áhitatból lassan-lassan a felvilágosodás büvkörébe vont egyszerű emberek is egyfajta ideológiai támaszt, közösségi élményt találtak benne. A nacionalizmus megtermékenyítette a kultúrát is, tehát sokszoros hatással lehetett mindenkire. Megszületett a világirodalmat felváltó nemzeti irodalom. Az antikvitás, a középkor, a reneszánsz és a barokk, a klasszicizmus „európai kommunikációs kód” volt, toposzait minden művelt ember értette.

Teljesen jellemzőnek érzem ebből a szempontból, hogy míg a német, angol vagy francia nyelvű lírában alig találunk hazafias ódákat, addig a közép-európai népek lírája a bőség zavarával küzd ebben a témakörben. (3) A nacionalizmus ma már gyűlöletbeszéddé vált, de ez 20. századi jelenség. Abból fakadhatott, hogy a kis közép-európai népek is fel akartak zárkózni a legfejlettebbek, az önálló polgári nemzetállamok sorába, s nem vették tekintetbe, hogy a nyugati régióban sem élt egy-egy nyelvi közösség egy-egy államhatáron belül, s ha a gyarmatokból kivált francia vagy angol nyelvű világbirodalmat is számba akarjuk venni, teljesen abszurdnak tűnhet a törekvés: miért kellene egy kultúrnemzetnek azonos állam polgáraiként élni?

Manapság mind a tudomány, mind a közbeszéd a nacionalizmusra vezeti vissza a fajelméletet, az antiszemitizmust, a sovinizmust. Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy a kádári sajtó nyelvezete hogyan mosta egybe ezeket a fogalmakat. De mi idézhette elő, hogy ezt a szóhasználatot a társadalom elfogadta? A trianoni vagy az auschwitzi trauma?

Ha a két világháború közötti folyóiratunkat, a Magyar Szemlélt olvasgatjuk, kiderül, hogy a *Szekfü Gyula* által szerkesztett lap hivatalosan az állami keresztény-nemzeti ideológiát preferálta, de szép számmal közölt cikket a liberálisnak mondható *Gratz Gusztávtól* is. Ez meglepő lehet annak, aki az „elmúlt békerendszerben” nőtt fel, hiszen Gratz Gusztáv szinte minden kérdésben más nézetben volt, mint az akkor uralkodó ha-

talmi elit, így például a szomszéd népekkel való kereskedést és összefogást javasolta a német expanziós törekvések kiszolgálása helyett. Gratz Gusztáv volt az egyetlen magyar parlamenti képviselő, aki 1939 márciusában nem szavazta meg a zsidók kirekesztését jelentő faji törvényeket. (4) Gratzot ezért lezsidóbérencezte a sajtó. Talán itt, ekkor és ezért kezdtek nemcsak Gratzot, hanem a zsidókat védő minden embert kozmopolitizmussal és hazafiatlansággal vádolni...

A felzárkózás mítosza Közép-Európában

Kezdetben a nacionalizmus nem volt, nem lehetett kirekesztő jellegű, hiszen egy nyelvet – a többségét – bárki betelepülő megtanulhatta, asszimilálódhatott, ha akart. A nemzet és a nemzetiség fogalma – bár egy-gyökerű, mégsem azonos. Szépen tisztázza ezeket a bonyolult kérdéseket *Jászi Oszkár*; még 1918-ban megjelent könyvében: „Nemzet annyit jelent, mint a kultúrában, gazdaságban, tradíciókban egybeforrottak politikai megszervezése: a nép önrendelkezési joga, hogy az együvé tartozásukat érzők szabadon szervezkezhessenek mindazokra a célokra, amelyeket szellemi erkölcsi és gazdasági boldogulásuk szempontjából fontosnak tartanak... Vannak és lesznek nemzetiségek, melyek szétszórtnak, mint enklávék élnek, vannak területek, melyeknek lehetetlen olyan földrajzi határt húzni, mely az etnográfiaival egybeesnek, vannak olyan zárt történeti, geográfiai és gazdasági egységek, amelyeknek a nemzetiségi elv szerinti felosztása érzékenyen visszavetné a gazdasági és kulturális produktivitást...”. (5)

Az 1918-ban írott sorok ijesztően időszerűek ma is Kelet-Közép-Európában.

Van-e még értelme az „írástudók” felelősségéről beszélni, ha három emberöltő és két világháború is kevés volt ahhoz, hogy ezt megértsük? Miért vagyunk ennyire képtelenek újragondolni saját álláspontunkat? A mi régióinkban, ahol századunkban – kisebb megszakításoktól eltekintve – a nyilvánosságot a mindenkori államhatalom ellenőrizte, nem alakult ki, mert nem alakulhatott ki a fogalmak és érdekek tisztázásának politikai kultúrája. De nem alakult ki, mert nem alakulhatott ki a kommunikációs kultúra, az ellenérvekre figyelő és azokat okosan cáfoló diskurzus kultúrája sem.

Így aztán nem csoda, ha még napjainkban is sok a felszínes ismeret a nacionalizmus, a sovinizmus, a fajelmélet és a faszizmus terminológiája körül. Pedig a fajelmélet – ellentétben a nacionalizmusokkal – nem teremtett kulturális értékeket, hanem azokat már kialakulása első pillanatában lerombolta. A rasszisták a fajok között értékpreferenciát állapítanak meg, az eredeti nacionalizmus ezt nem tette – mert ha igen, az már nem nacionalizmus, hanem sovinizmus, rasszizmus. (6)

„A fajta fogalmától jelen esetben ne riadjunk meg – figyelmeztet *Vas István Egon Friedell* *Az újkori kultúra története* című művének előszavában – sűrűn és jelentősen alkalmazza maga Friedell is, mint minden értelmes gondolkodó a fogalom lejárata előtt.” (7)

Ebben az idézetben az tetszik nyilvánvalónak, hogy nemcsak az emberiségnek és a népeknek, hanem még a szavaknak is „történelmük” van. Micsoda kitűnő megfogalmazás ez egy költőtől, aki nem melleleg a Kádár-rendszerben is nyíltan vállalta, hogy zsidó. (Miként Friedell maga is az volt). Tiszta beszéd, világos beszéd.

De hát akkor miért nem erről hallanak a tanulók az iskolában? A már említett politikai ok, a demokrácia hiánya mellett felvetődik bennem, hogy az oktatási gyakorlatunk még ma is a leegyszerűsítést kedveli. Nincs idő a mérhetetlen mennyiségű ismerethalmaz be-bifláztatása miatt arra, hogy megtanítsuk a fiatalokat árnyalatokban gondolkodni, diskurálni, vitakészséget, szövegelemzési képességet fejleszteni.

Mert hogyan is értelmezhető e nélkül akár *Ady Endre* költészete, akár *Németh László Égető Esztere*? Félre...

Tanítanunk kellene, hogy a nacionalizmus eredetileg olyan nemzeti büszkeség, identitástudat volt, ami leginkább az Amerikai Egyesült Államokban divatos patriotizmushoz

volt hasonló. Ezért van az, hogy Ady miközben vállalja keleti, szittyai, kunfajta voltát, újságcikkeiben üzen hadat a káros nacionalizmusoknak és versében állítja „Dunának, Olt-nak, egy a hangja, / Morajos, halk, halotti hang. / Árpád hazájában jaj annak, / Aki nem úr és nem bitang”. (8)

Csak éppen azt felejtjük el megemlíteni a magyarórán, hogy Adyt 1910-ben *Pavol Ország* *Hviadoslav*, az 1849-ben született szlovák költő ezért a szaváért külön versben köszönti, „virradó idők heroldjának” nevezi. Így csepegtetjük tanítványaink lelkébe a kultúrfőlényt, a káros nacionalizmust. A hallgatásunkkal, az elhallgatásainkkal...

Miért tanítjuk még mindig sokkal részletesebben a nyugati kultúrát és történelmet, mint a szomszédos népeket? Nem azért, mert a szomszédainknak nincs kultúrája, történelme, hanem azért, mert még mindig makacsul tartja magát az a 18. századi felvilágosodásból eredő nézet, hogy nekünk „fel kell zárkózunk” a fejlettebb régióhoz, a centrumországokhoz.

Németh László, az egyik legnagyobb hatású író és gondolkodó sok ingerült vitát provokált „harmadik utas”-nak elnevezett eszmerendszerével, amelynek lényege mindössze az lett volna, hogy a „Csonka-Magyarország” falvainak népe, parasztsága is bekapcsolódhassék a kulturális javak megszerzése révén a gazdasági és politikai életbe. Mai fejjel már csaknem érthetetlen, hogy mi okból hallgattatták el ezt éppen a „népi demokrácia” idején... Talán azért, mert ha figyelmesen, a szövegegészet is figyelembe véve olvasgatjuk Németh irányregényét, az Égető Esztert, lehetetlen észre nem venni, hogy a magyarság felemelkedését ő is az angol modell követésében keresi. (Égető Lőrinc, Eszter édesapja magányos hősként jelenik meg a regény lapjain. Ő az egyetlen „européer” Csomorkányon.) (9)

Bele kellene végre törődnünk, hogy minket, magyarokat jelenleg azért nem szeretnek a szomszédos utódállamok „uralkodó” (!) nemzetei, amiért a lengyelek nem kedvelik az oroszokat, a litvánok a lengyeleket és így tovább... Történelmi tapasztalataink ugyanis azt sugallják, hogy a nagyobb, erősebb nemzetek hegemoniára törekszenek a kisebbekkel, gyengébbekkel szemben. Azaz: nemcsak a történelmi sorsfordulóink közösek, hanem a történelmi hamis tudatunk, az előítéleteink is azonos tőről fakadnak... Így aztán nem csoda, ha napjainkban, ennek a nemzedéknek már az is gyanús, ha „európaiak” akarunk lenni, hiszen ez a nemzedék azt szokta meg, hogy a hatalmon lévők önkényesen új értelmet adnak még a szavaknak is.

A történelemkönyvek nem nemzetek történelméről íródtak, hanem államok történelméről. A fogalomzavar mára tökéletes, csak nemzetközi jogászok képesek megbirkózni azzal a kérdéssel, hogy vajon a nemzeti önrendelkezés vagy az állami szuverenitás az irányadó a kelet-közép-európai kis népek konfliktusaiban. Mert miközben a tankönyvek az államot (sőt az állampártot) helyezték szövegeik homlokterébe, a leckék címei, alcímei azt sugallták, mintha ez nemzeti történelem lenne... A mai diákok jelentős részének fogalma sincs arról, hogy családi neve mit jelent és egyáltalán milyen nyelven jelent bármit is... Nem az önkéntes, spontán asszimiláció ellen van kifogásom, hanem amiatt bánkodom, hogy identitászavartól szenved a társadalom. Szerintem csak az lehet a másság iránt toleráns, aki tisztában van azzal, hogy ő maga kiféle, kicsoda.

A nemzeti identitástudat válságával kapcsolatban teljesen jellemző a térség népeinek tájékozódási zavaraira a *Szűcs Jenő* által, 1985-ben leírt jelenség: „Ugyanakkor a régi tankönyvekben és történetnépszerűsítés broszúráiban arról, hogy valójában és részleteiben mennyiben és hogyan volt soknemzetiségű ez az állam, édeskevés található. Ennek lenyomata riasztóan megvan a fejekben. Típusjelenség a Szlovákiából, mondjuk Árvából hazatérő turista, aki nemzeti »sértettségében« háborog a feliratok szlovák helynevein és személynevein – holott igen sok esetben (esete válogatja) csak tudatlanságát árulja el, hiszen az adott esetekben valóban a kialakuló szlovák nép adott nevet a falvaknak, a szóban forgó személy valóban szlovák (vagy szlovák is) volt. (Ettől élesen elválasztandó az »M. S. mester szlovák mester« típusú anomália.) A tükörjelenség az erdélyiek által oly gyakran fájdalommal

felhánytorgatott típuseset, hogy a csergevásárló magyar turista Kolozsvárott vagy a Székelyföldön álmélkodik: »Milyen szépen beszélnek magyarul! Hol tanulták?« (10)

A „szocializmusban” felnövő nemzedék észre sem vette, hogy állandóan jelzős szerkezetekben beszél: „szocialista hazafiság”; „népi demokrácia” – amely nem más volt, mint (tankönyveink szerint): „a munkások és parasztok demokratikus diktatúrája”. („Fából vaskarika” – mondaná erre nagyapám. De ő még a világos beszédű polgári Magyarországon született, a múlt század végén.) Az 1968-as diáklázadások, amelyek itthon – talán a „felzárkózás”, „utolérés” jegyében – groteszk módon hajviseletben és a beat-zene-kepek körüli rokonszenvtüntetéseken öltöttek testet, még ösztönös lázadások voltak egy önnönhazugságaiban fulladozó világ ellen.

De ez a második világháború után született, identitástudat nélküli nemzedék jött rá mégis – úgy a hetvenes évek vége felé –, hogy az igazi fogalom jelző nélküli. A hazafiság az – ami, ha van. A demokrácia csak demokrácia – ha létezik. Az internacionalizmus pedig nem „nemzetköziség”, amely kifejezés együttműködést, kölcsönösséget és egyenjogúságot sugall nyelvünkben, hanem „nemzetek feletti”-ség, szovjet hegemonia a népek felett, a munkásosztály nevében.

A szocialista társadalmak – és a marxizmus-leninizmus ideológiája

A kérdést csak abból a szempontból szeretném felvillantani, hogy miként befolyásolja ez az eszmerendszer a ma élő emberek mindennapi tudatát. Sietek leszögezni, hogy a *Marxra* és *Engelsre*, illetve *Leninre* minduntalan hivatkozó politikai ideológia úgy kanonizálta ezeket a filozófiai gondolkodókat, ahogy a napi politikai érdekei megkívánták. (A hatvanas-hetvenes években még a tudományegyetemen is csak részleteket, s nem szövegkritikai kiadású marxi szövegeket tanulmányoztunk. A vizsgákon nem azt kellett mondani, amit mi gondolunk az idézetről, hanem azt, amit a tanár gondolt róla...)

Magam is jóval később jöttem rá, maga Marx is mennyire idegenkedne ettől az oktatási módszertől. Hiszen ő minden írásműhöz alapvetően kritikailag viszonyult, nem utolsósorban saját korábbi cikkeihez is. A dialektika nála valóban elmélet és módszer egyszerre. Ezért – tudós korrektségre törekedve – műveinek minden újabb kiadása elé újabb előszót írt, tudatva, bevallva, hogy már másképp látja ezt vagy azt a történelmi eseményt. El kell ezt mondani végre, hiszen a lassan nyugdíjhoz közeledő nemzedék az utolsó, amely még kötelező tantárgyként tanulmányozta az egyetemeken a jól-rosszul lefordított marxi szövegeket, s a kérdés kutatása napjainkban nem éli újabb reneszánszát.

Lényegében azt szeretném hangsúlyozni, hogy mai olvasatomban Marx és Engels mindenképpen éppolyan romantikusok, ha tetszik, utópista álmodozók voltak, mint azok, akiket ők maguk gúnyosan neveztek utópista szocialistáknak. Marx egyik első korai filozófiai írásában általános emberi emancipációról beszél, amelyet az ipari proletárium az egész emberiség (tehát nemcsak önmaga számára!) fog kivívni, mégpedig egy olyan világforradalomban, amelyet a világ három legfejlettebb (angol, francia, német) munkásosztálya fog vezetni. S noha Marx és Engels életük végéig hittek a munkások „nemzetközi” szolidaritásában, feltűnő, hogy különbséget tesznek Európa régiói között a fejlettség szempontjából.

Az sem kerülheti el a figyelmünket, hogy az ifjú Marx miért éppen e három ország munkásosztályát tartja a legfejlettebbnek: az angolok a tudományos-technikai forradalomban, a franciák a politikai forradalomban, a németek az ideológiai forradalomban jártak élen. Vagyis Marx a proletárium értékeként jegyzi, amit kora angol, francia és német burzsoáziája teremtett! Azaz: mégsincs lényegi különbség az egyes társadalmi osztályok műveltsége, politikai céljai, érdekei között? (11)

Megjegyzem, már az is nagy vívmánynak számított, hogy ezt a cikket belevehették a középiskolásoknak írt filozófiatörténeti szöveggyűjteménybe. Egyáltalán: hogy filozó-

fiatörténetet lehetett tanítani az addig kötelező „Világnézetünk alapjai” című nem létező tudományra alapozott tantárgy (azaz brosúra) helyett! De ez már a nyolcvanas évek Magyarországára volt... Egyre többen felismerték, hogy Marx és Engels írásai nem azonosak magával a hivatalossá kanonizált marxizmussal... A rendszerváltás ilyen értelemben reformációval kezdődött. A társadalomtudósok lelkesen kutatták az eredeti marxi kéziratok valódi, Lenin és Sztálin által, illetve a kommunista ideológia által el nem torzított lényegét. A szellemi készülődés neve: „reformkommunisták”, nem találó. Ez a „reformkommunista” értelmiségi elit – elsősorban persze a reformközgazdászok, már a piactudományokra való áttérés lehetőségeit próbálták elméletileg megalapozni. Így fordulnak ki a szakvak önmagukból. De nemcsak az 1988–1989-es esztendő jó példák arra, hogy egy társadalmi csoport vagy párt, amelyet kommunistának neveznek, vagy ő nevezi annak saját magát, egyáltalán nem a köztulajdont erősíti meg hatalmi helyzetbe jutván. Az első ilyen jellegű példa már az „ősforrás”, az első szocialista ország születésével egyidős.

Közismert tény, hogy Lenin volt az, aki megfogalmazta: nem is kell ahhoz nagy létszámú ipari proletáriátus, hogy a kommunista (más szóhasználat szerint: proletár vagy bolsevik) forradalom győzhessen, mert egyrészt úgyis mindig a „leggyengébb láncszem” szakad el, s ez a legszegényebb „imperializmus” Oroszországban van... másrészt össze lehet fogni a föld nélküli agrárproletárokkal is... A példa azért ideillő, mert láthatjuk, hogy az ideológiák mindig az események után, mintegy azok utólagos visszaigazolásának kényszerében születnek.

A liberalizmus esélyei a történelmi gyakorlatban

A liberalizmus – ha azt az *Emberi és polgári jogok nyilatkozatától* számítjuk, a legrégebb filozófiai-politikai ideológia. Korábban született, mint a nacionalizmus és a szocializmus, hiszen a felvilágosodott általános emberi szabadságot kereső, racionalista filozófia „gyümölcse”. (1789-ben foglalják alapelveit jogszabályokba a francia forradalmárok.)

Tudjuk, hogy a magyar liberális nemesség a reformkorban egyszersmind nacionalista is volt; ez az adott körülmények között nem is lehetett másképpen. Tekintsük át az értelmiségi ifjúság által megfogalmazott 12 pontot! Itt még látható, hogy a nacionalista és liberális követelések mennyire elválaszthatatlanok egymástól... Nehezen született meg a kiegyezés, amely lényegében azt tartalmazta, amit a Habsburg Birodalomhoz mindig is ragaszkodó gróf, *Széchenyi István* szeretett volna: modernizáció, de nem nemzetállami keretek között. Attól tartok, a Kossuth és *Széchenyi* személyét szétválasztó arisztokratikus idegenkedés közrejátszhatott abban, hogy a politikájuk körül fellángoló vitát és a napjainkig tartó át- meg átértelmezések végleg egymás ellen hangolták a nacionalista és a liberális észjárású embereket.

Nálunk még 1885-ben sem szavazta meg a parlament a Szabadelvű Párt, *Tisza Kálmán* kormányának javaslatát, miszerint a keresztény–zsidó házasságok polgári hatóságok előtt is megkötethetők lehessenek... Mégis a dualizmust tartjuk a legtoleránsabb kormányzási periódusnak, amely a szomszédos cári Oroszországhoz képest (beleértve a litván és lengyel népcsoportok területeit is) igaz. De aki figyelmesen újraolvassa *Mikszáth Kálmán* író-politikus nagyregényét, *A Noszty-fiú eseté...*-t, azonnal felfedezheti benne a tótok (szlovákok) politikai és nyelvi elnyomásának mindennapi példáit...

Ha a liberális kormányzás egyik fokmérője lehet a kisebbségekkel szembeni tolerancia, a másik fokmérő feltétlenül az önjagztatás lehetőségének a biztosítása, a bíróságok független működése, a sajtócenzúra hiánya. Ebből a szempontból is igazán „köztes” – vagy inkább felemás – helyzet alakul ki a polgárosodás első évtizedeiben Magyarországon. *Tisza Kálmán* miniszterelnökről írta az alábbi összefoglaló értékelést *Pölöskei Ferenc*: „Egyfelől ugyanis – 1848 nyomvonalán haladva – bővítette a liberális alkotások körét, például az iparfejlesztés vagy a büntető anyagi jogi törvény elfogadása terén, másfelől azonban több

vonatkozásban csorbította a hagyományt. Ide sorolható a feudális eredetű és jelegű nagybirtokrendszer megszilárdítása, a latinfundiumok számának bővítése és védelme, a megyei hatalom kiterjesztése, a csendőrség létrehozása falvakban, és nem utolsósorban annak a vidéki közigazgatásnak a konzerválása, amely gyakran a jogszabályokat is negligálva felerősítette a helyi kiskirályok uralmát. A városokban így jelentőssé vált a civilizáció, a kultúra és az oktatás fejlődése, kiépült a »civil társadalom«, a falvak és a puszták azonban mindebből jórészt kimaradtak, tovább élt az elmaradottság, a parlagiasság.” (12)

Úgy vélem, ez a „felemás” liberális politika alapozta meg a napjainkig ható népi-urbánus vitát, amely ma már talán nem is vita, inkább egyfajta értelmiségi „játzsma” – sajnos, a szó pszichológiai értelmében is.

Am ha a liberalizmus mai esélyeit latolgatni kezdjük a mai társadalom, a ma élő mindennapi emberek tudatában, akkor azt tapasztaljuk, hogy a legkevésbé ez az eszmekör tisztázott, világos és áttekinthető. Mi ennek az oka? Véleményem szerint elsődlegesen talán az, hogy a liberalizmus nem manifesztálódott sem művészi alkotásokban, mint a korai nacionalizmus a romantikában, sem „kanonizált”, népszerűre „lefordított” hivatalos filozófiában, mint a szocializmus a „marxizmus” révén. A másik jellegzetességet abban látom, hogy míg a nacionalizmus is, a szocializmus is közösség tagjaként tételezi az ember, addig a liberális filozófia elsődlegesen az egyes állampolgárra, az állampolgárok civil szervezeteire építi fel eszmekörét. A modern kor globális kihívásai, az információs forradalom azonban még a hagyományos polgári társadalmakban is kezdi már megkérdőjelezni az egyén autonómiáját a bürokratikus állammá „zsugorított” központi hatalommal szemben. Ma még az olyan nagy hatású liberális gondolkodó, mint Jürgen Habermas is azt fejtegeti, hogy az integrálódó Európa parlamenti demokráciáiban szükséges egy újfajta érdekkiegyenlítési mechanizmus, nem elégséges a szavazással legitimált parlamenti pártok törvényhozása. Habermas – miközben cáfolni igyekszik az amerikai republikánusok liberalizmusértelmezését – maga is kifejti, hogy a „döntést megelőző tanácskozássra, amelyek során a döntéshozók megvitatják a dolgokat”, szükség van. Ezt a mechanizmust deliberációnak nevezi. Szerinte a republikánusok erkölcsi közösségnek tételezik az államot, míg a liberálisok a gazdasági társadalom, a piaci szabadság öréneke. (13)

A probléma azért érdekes, mert bármilyen pártállású parlamenti párt alakít nálunk kormányt, mindig az állam és társadalom közötti párbeszéd hiányával, a kommunikáció za-

A probléma azért érdekes, mert bármilyen pártállású parlamenti párt alakít nálunk kormányt, mindig az állam és társadalom közötti párbeszéd hiányával, a kommunikáció zavaraival küszködik. Márpedig világosan látható, hogy amilyen naivság volt a múlt századi politikusok feltételezése, miszerint kialakítható egy államnemzet vagy nemzetállam, ugyanúgy naiv feltételezés, hogy a társadalom minden tagjának érdekeit képviselni tudja a parlamenti demokrácia intézményrendszere, azaz a modern polgári jog-egyenlőségen alapuló állam. Még a legzártabb, a társadalmi mobilitás csekély jeleit mutató társadalomban is megszámlálhatatlanul sok érdekcsoport létezik, és aligha hihető, hogy ezek pártokon keresztül artikulálni tudják érdekeiket. Az pedig még kevésbé valószínű, hogy a civil szervezetek itt és most befolyásolni képesek a törvényhozás alkufolyamatait.

varaival küszködik. Márpedig világosan látható, hogy amilyen naivság volt a múlt századi politikusok feltételezése, miszerint kialakítható egy államnemzet vagy nemzetállam, ugyanúgy naiv feltételezés, hogy a társadalom minden tagjának érdekeit képviselni tudja a parlamenti demokrácia intézményrendszere, azaz a modern polgári jogegyenlőségen alapuló állam. Még a legzártabb, a társadalmi mobilitás csekély jeleit mutató társadalomban is megszámlálhatatlanul sok érdekcsoport létezik, és aligha hihető, hogy ezek pártokon keresztül artikulálni tudják érdekeiket. Az pedig még kevésbé valószínű, hogy a civil szervezetek itt és most befolyásolni képesek a törvényhozás alkufolyamatait.

Ezért vált napjainkban különösen fontossá a liberalizmus múlt században talán háttérbe szoruló követelése: az információk szabad áramlása. Az alulinformált tömegek jól manipulálhatók bármilyen, közösségi voltakra utaló, messianisztikus ideológia által. Csak tájékozott és egzisztenciájában sem veszélyeztetett ember lehet modern értelemben véve polgár. Azt tapasztalom, hogy nálunk és a szomszédos nemzeteknél még nem alakult ki az a politikai kultúra, hogy ezt az optimális modellt követhessük. Vagyis a közös és homogén kultúrájú nemzet vágyképeinek kergetése helyett egy közös politikai kultúrájú társadalmat szeretnék látni magam körül.

A mindennapi emberek még nem biztos, hogy belátják: ebben a régióban a homogenizált nemzetállam nem valósítható meg, s legalább annyi polgár életébe kerülhet ez a kollektív téves eszme, mint a javak egyenlő elosztásának spártai rémálma. Ahhoz azonban, hogy a közép-európai emberek sorsa jobbra forduljon, mindenekelőtt polgárrá kell lenniök. A rendszer- és értékválság azonban sohasem kedvezett a civil polgári mentalitás kialakulásának. Ebben a régióban, a huszadik században az államhatároknál csak a szavaink értelme, értéke változott gyakrabban. Ezért gondolom, hogy csak akkor lesz régióink az európaiság letéteményese, ha hosszú, békés stabilizáció köszönt ránk, amelyben felszperedhet az a nemzedék, amely „másként ejti a szót”, amely hajlandó megtanulni szomszédai nyelvét is.

Jegyzet

- (1) NÁDAS PÉTER–SWARTZ, RICHARD: „Párbeszéd”. Jelenkor, Pécs 1992.
- (2) KISS GY. CSABA: *Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek. Esszék, tanulmányok és cikkek*. Pesti Szalon, Bp. 1993, 86. old.
- (3) KISS GY. CSABA: *Nálunk és szomszéd nemzeteknél*. Jelenkor, Pécs 1994.
- (4) SZŐKE DOMOKOS: *Bethlen István és a Magyar Szemle kapcsolata*. Századok, 1993. 5–6. sz., továbbá: GYARMATI GYÖRGY: *Gratz Gusztáv a Monarchia főszerkesztéséről*. Történelmi Szemle, 1995. 1. sz.
- (5) JÁSZI OSZKÁR: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*. ÁKV MAECENAS, Bp. 1988.
- (6) L. a *Mozgó Világ* tematikus száma a rasszizmusról: 1998. január.
- (7) FRIEDEL, EGON: *Az újkor kultúra története I–III*. Holnap Kiadó, Bp. 1994, 14. old.
- (8) ADY ENDRE: *Magyar jakobinus dala*.
- (9) L. TÓBIÁS ÁRON cikkét a *Tiszatáj* 1997. októberi számában!
- (10) SZÜCS JENŐ: *Történelmi „eredet”-kérdések és nemzeti tudat*. Valóság, 1986. 3. sz., 31–51. old.
- (11) MARX, KARL: *Bevezetés a hegeli jogfilozófia bírálatához*. ME 1. köt., 347–348. old.
- (12) PÖLÖSKEI FERENC: *Közigazgatás és önkormányzat a polgári Magyarországon*. Történelemtanári füzetek 2., Bp. 1993, 16. old.
- (13) HABERMAS, JÜRGEN: *Az állampolgárság három fogalma*. Kritika, 1992. 8. sz. Lásd még Habermasról: WESSLEY ANNA: *Habermas politikafilozófiájának szerkezetváltozása*. Világosság, 1997. 12. sz.